

BÜVEYHOĞULLARININ SARAYINDA GÖREVLİ OLAN SÂBÎ TARİHÇİLER

SABIAN HISTORIAN COMMISSIONED IN THE PALACE OF BUYIDS

Houlih Mehdi ZAİN ALABDEN*

Öz

“Sâbî” kelimesi hem bir topluluğa işaret ettiği gibi hem de İbrahîmî dinlerin dışında farklı bir inanca mensup olanları göstermektedir. Bu sebeple etnik veya dinî bir ifade mi olduğu konusu açıklığa kavuşmuş değildir. Bu makalede Harran dolaylarında yaşayan, bu sebeple “Harranlı Sâbîiler” olarak da adlandırılan, felsefe, tıp, tarih, edebiyat gibi pek çok alanda yaptıkları çalışmalarla ön plana çıkan ve Harran’ın bir kültür merkezi haline gelmesine katkı sağlayan Sâbî adı verilen zümre kastedilmiştir.

Bilindiği üzere Abbâsîler döneminde kültürel çalışmalara oldukça önem verilmiş, ilim adamları devlet kademelerinde çeşitli görevlere getirilmiştir. Bu durum Abbâsîlerin zayıflaması ve halifelik makamının kontrolünün yavaş yavaş Büveyhîlere geçmesi, Büveyhîlerin de daha güçlenmesiyle devam etmiştir. Büveyhîler saraylarını ilim adamlarına açmışlardır. Bunlardan özellikle o dönemdeki tarihî gelişmelerin günümüze kadar ulaşmasında büyük katkısı olan Sâbî tarihçiler dikkat çekmektedir. Bu maksatla öncelikle kısaca Büveyhoğullarından ve Sâbîlikten bahsedilerek ardından Sâbî tarihçilerle ilgili malumat verilecektir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Konya/Türkiye. papatyagulu28@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0620-5755>.

•

Anahtar Kelimeler

Büveyhîler, Sâbüler, Harranlı Sâbüler, Sabî Tarihçiler.

•

Abstract

The word "Sabî" (Sabian) both refers to a community as well as to those having a different belief outside of the Abrahamic religions. Therefore, it is not clarified whether it is an ethnic or religious expression. However in the study performed, they are a community lived around Harran, and for this reason, they are called as the Sabians of Harran, they became prominent due to their studies conducted in many fields such as philosophy, medicine, history and literature and contributed to make Harran a cultural center.

As is known, cultural studies were attached great importance and scientists were assigned various duties at some levels of state during the Abbasid period. This continued with the weakening of the Abbasids, the gradual transition of the control of the caliphate to the Buyids and the gradual strengthening of the Buyids. Buyids opened their palaces to scientists. Among them, the Sabian historians, who had great contributions to the coming of the historical developments of that period until today, attract attention. Therefore, the purpose of this study is to investigate the historical contribution of Sabian historians commissioned in the palace of Buyids and to reveal their historical contribution to the present through their studies. For this purpose, firstly, Buyids and Sabians will be mentioned and then information shall be provided about Sabian historians

•

Keywords

Buyids, Sabians, the Sabians of Harran, Sabian Historians.

GİRİŞ

Büveyhoğulları, Fars kökenli olup, bu devlette Şîî mezhebi hâkimdi.¹ Büveyhî hanedanını kuran Büveyh'in lakabı Ebu Şuca'dır. Muharip bir güruhun reisi olan Ebu Şuca'nın oğulları Ali, Hasan ve Ahmet Merdeviç'e hizmet ederlerdi. Zamanla valilikler elde etmiş ve kısa bir sürede kuvvetlenmiş olan bu kimseler, Merdeviç'in ölümüyle önce İsfahan, sonra Şiraz'ı 323 / 934'te işgal ederek güney bölgelere uzanmışlardır. Ardından Şiraz'ı başkent yapmışlar ve Kirman'ı da aldıktan sonra Bağdat üzerine yürümüşlerdir.²

Ebu Şuca'nın oğullarından Ahmet 945 yılında Bağdat'a girince Türklerin buradaki nüfuzu sona ermiştir. Halifeler gittikçe Şîî İranlıların kontrolüne girmeye başlamış, bundan sonra da hilafet makamının kaderi Büveyhîler tarafından tayin edilmiştir. Nitekim Büveyhî hükümdarı Muizüddeve'nin Cuma hutbesinde halifenin ismiyle birlikte kendi adının da okunması emrini vermesi ve paraların üstünde kendi ismini de yazdırması bu durumun açık bir göstergesidir.³

Hilafet makamının ağırlığını ve otoritesini etkileyen, ehemmiyetini zedeleyen ve benzeri hareketler devam ettiği gibi şiddeti de giderek artmıştır. İlerleyen dönemde Halife el-Müstekfî-Billâh kör edilerek yerine el-Mutî'-Lillâh halife tayin edilmiştir.⁴ Böylece halifeler Şîî başkomutanların ve sultanların elinde kukla haline gelmiştir. Bağdat, İslâm dünyasının merkezi olmaktan çıkmış, Büveyhîler Irak'ı, başkentleri Şiraz'dan idare etmeye başlamışlardır. Böylece kendi idarelerindeki şehirler, Bağdat'ın sahip olduğu yüksek itibar ve önemi paylaşır hale gelmiştir. Abbâsî halifesi, bir iki tımarın geliriyle geçinmeye mecbur bırakılmıştır.⁵

Büveyhoğullarının kuvvetli oldukları dönem 949 ile 983 yılları arası olup en görkemli dönemlerini Adudüddeve zamanında yaşamışlardır. Adudüddeve zamanında Irak ve İran'daki küçük devletler hâkimiyet altına alınarak sınırlar genişlemiş, ayrıca kendisi halifenin kızıyla evlenerek hâkimiyetini garanti altına almıştır.⁶ Samsamud-Devle'den sonra ise devlet zayıflama sürecine girmiştir. Bu

¹ Hasan İbrahim Hasan, *Târihü'l-İslami's-Siyasi ve'd-Dinî ve's-Sakkâfi ve'l-İctimâî*, C. 3, Kahire 1964, s. 389-431.

² Mahmut Polat, *Ebu İshak İbrahim b. Hilal es-Sabiî'nin Hayatı ve Şiirleri*, (Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa 1999, s. 3.

³ İbnü'l-Esir Ebu'l Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybani, *el-Kâmilü fit-Tarih*, C. 8, Beyrut 1971, s. 197.

⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, s. 337.

⁵ Polat, *Ebu İshak*, s. 4.

⁶ Yakut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, C. 6, Beyrut, t.s., s. 266.

devletin hâkimiyetine, Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat'a girmesiyle son verilmiştir.⁷

Büveyhoğulları, fetih hareketleri ve hilafet makamından yararlanmanın yanı sıra ilmî faaliyetlere de önem vermişlerdir. Abbâsîler döneminde ilim ve kültürel faaliyetlere verilen önem Büveyhoğulları zamanında da sürdürülmüştür. Tarihin bu kesitinde özellikle Büveyhiler döneminde önemli ilim adamlarının çeşitli görevlere getirilmiş olması, hatta içlerinde vezirlik bile teklif edilen kimselerin bulunması bu durumu destekler niteliktedir. Bilhassa Sâbiî ilim adamlarının Büveyhîlerin hizmetinde çalışmalarını sürdürdükleri görülmektedir.

Tarihin belli bir döneminde Sâbiîler, ilme hizmet etmiş ve büyük âlimler yetiştirmişlerdir. Bunların arasında tıp, matematik, astronomi, tarih ve edebiyat gibi ilimlerde yetişmiş pek çok bilgin ve edip vardır. Aynı zamanda her biri kendi dalında eşsiz eserler bırakmışlardır. Sâbiîlerin ilmi ehliyetleri, yüksek seciye ve ahlâkları, onları halifelerin, sultanların ve vezirlerin hizmetinde görevlendirilmek için aranan kimseler arasında kılmıştır.⁸

Sâbiî, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli yerde geçmekle birlikte; bir topluluğa mı yoksa semavî dinler dışında farklı bir inanca mı işaret ettiği tartışmalıdır. Arapça'da bu kelimenin kökü "sâbee" olup, mensup olunan dinden çıkılarak başka bir dine girme ya da haktan batıla yönelme anlamlarına gelmektedir. Mesela İslâmiyet'in Hz. Peygamber tarafından yeni tebliğ edilmeye başlandığı yıllarda Kureyşliler eski atalarının inançlarından çıkarak İslâmiyet'i tercih edenlere "Sâbiî" demişlerdir. Ayrıca Benû Cezîme kabilesi de İslâmiyet'e girdiklerinde, "sâba'nâ, saba'nâ" diye nida atarak Müslüman olduklarını anlatmaya çalışmışlardır. O dönemde Müslüman olanlara da "kad sabe" denmiştir. Nitekim Ebû Zer el-Gifârî İslâmiyet'e girdiğinde de aynı ifadenin kullanıldığı belirtilmektedir⁹. Görüleceği üzere buradaki kullanım şekli daha çok bir sıfat şeklindedir.

Diğer taraftan Sâbiî denildiğinde Hârrânîler ile Mendailer akla gelmektedir. Fakat Sâbiîlik daha çok Hârrânîlerle özdeşleşmiştir.¹⁰ Bilim tarihine önemli katkıları olan isimler de Hârrânlı Sâbiîler olarak bilinmektedir. Sâbiî isminin Hârrânîlere ne zaman ve ne sebeple verildiği hakkında kesin bir malumat yoktur. Hz. İdris'i peygamberleri olarak kabul ettiklerini belirten görüşler olduğu gibi,

⁷ Polat, *Ebu İshak*, s. 5.

⁸ Polat, *Ebu İshak*, s. 95.

⁹ Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, C. 4, Mısır, t.s., s. 221-222.

¹⁰ Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, C. 2, Beyrut 1948, s. 247.

H. İbrahim zamanında hanîfliği reddeden Sâbi b. Mari sebebiyle onları İbrahimî dinlerin karşıtı olarak değerlendirenler de mevcuttur.¹¹

Müslümanlığı seçenlere karşı Kureyşli müşrikler bir sıfat olarak "Sâbiî" kelimesini kullansalar da Müslümanlar bu adlandırmayı kabul etmemişler ve benimsememişlerdir. Çünkü Kureyşliler Sâbiî kelimesini Müslümanlarla alay etme maksatlı kullanmışlardır. Cemil b. Ma'mer el-Cumahi, Hz. Ömer (ö. H. 23/M. 644)'in Müslüman oluşunu, Kureyş'e "Ey Kureyş bakınız, Ömer İbnu'l-Hattab Sâbi olmuş" diye bildirince, Hz. Ömer, "yalan söylüyorsun ben Müslüman oldum" demiş ve bunu reddetmiştir. Benu Hanife reisi, Surname b. Asal Müslüman olunca, ona Sâbiî mi oldun diye sorulmuş, o da cevaben "hayır, fakat Müslüman oldum" demiştir. Yukarıda zikredilen Benu Cezîme kabilesinin, hangi hâl ve şartlar altında, İslâm olduk manasına "saba'na saba'na" dedikleri bilinmemekle birlikte, onların "saba'na" demeleri, herhalde eski dinimizden yeni dine meylettik manasında olsa gerektir.¹²

Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesinden anlaşıldığına göre, Sâbiîler hususî dinleri olan bir cemaattir. Zira onlar, orada müstakil din sahipleri arasında zikredilmişlerdir. eş-Şehristani Sâbiîleri, İbrahim peygambere tabi olan hunefânın mukabili olduğunu söylemektedir. İbn Hazm (H. 383-456/ M. 993-1064) da, onlar, Hz.İbrahim'in peygamberliğini kabul etmezler demektedir¹³. Ancak Mes'ûdî ise Sâbiîlerin, Hz. Âdem, Nuh, İdris, Şit, Yahya gibi zevatı peygamber addettikleri zikretmektedir.¹⁴

Sâbiîlerin yoğun yerleşim yeri olarak kabul gören Harrân, İslâm döneminde Yunan kültürünün merkezi haline gelmiş, başta felsefe, astronomi, tıp, matematik olmak üzere pek çok alanda ilim tahsil etmek isteyen kimseler bu bölgeye gelmişlerdir. Harrâniler olarak da adlandırılan bu yöre halkına "Sâbiî" denilmesinin ise halife Me'mûn döneminde olduğu iddia edilmektedir.¹⁵

Harrân Sâbiîleri ile ilgili İbnu'n-Nedim (ö. M. 995) şu bilgileri aktarmaktadır: "Halife Me'mun Bizanslarla harp etmek için Mudar (Diyarbakır civarı) dolaylarından geçerken 'Harnâni' ya da 'Harrâni' denen bir zümreye tesadüf eder. Bu topluluğun saçlarının uzun olması ve giyimlerindeki farklılık dikkat çeker. Halife Me'mun onlara 'ehli zimmet misiniz?' sualini sorar. Karşılığında 'Harrânîyiz' cevabını alır. Bu cevap üzerinde

¹¹ Mahmut Polat, "Harranlı Sabiî Ediplerden Hilâl b. El-Muhassin ve Gasünnime", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6/VI, Şanlıurfa 2001, s. 96.

¹² İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sabiîler", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Ankara 1962, s. 104; Bk. Mesûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, C. 3, Beyrut 1997, s. 112.

¹³ İbn Hazm, *el-Faşi*, C. 1, s. 35; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 104.

¹⁴ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, C. 2, s. 102; Cerrahoğlu, a.g.m., s. 104-105.

¹⁵ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Mısır 1955, s. 129.

Me'mun Yahudi mi, Mecusi mi, Nasranî mi olduklarını sorar. Karşısındakiler 'Hayır' diye yanıtlayınca, bu sefer, kitaplarının, nebilerinin ne olduğunu sorar. Bu sorusuna da açık bir cevap alamayınca Me'mun, onların putları ilah edinen zındıklardan olduklarını ve onları öldürmesinin helal olduğunu söyler. Fakat cizye verdiklerini belirtirler. Me'mun ise cizyenin Kur'an'da geçen ehli kitaptan alınabileceğini, ya ehli kitaptan birini seçmelerini ya da sefer dönüşü hepsini öldüreceğini söyler. Me'mun'un bu tehdidine karşılık Harrânilerden bir kısmı Müslüman, bir kısmı Hristiyan olurken bir kısmı da mevcut inanç ve geleneklerini muhafaza etmeye çalışmıştır. Başka bir rivayet göre de Halife Me'mun'un sualine 'biz Sâbiîyiz, bu bir dini inançtır ve Kur'an'da da geçmektedir' demişlerdir. Me'mun'un ölümünden sonra ise Sâbiîlerin pek çoğu yeniden saçlarını uzatarak, eski inançlarını sürdürmüşlerdir. O vakitten beri de bu gruba Sâbiî dendiği belirtilmektedir.

Büveyhoğulları, asırlarca hüküm sürmüş bir devlettir. Ancak ilim adamlarını desteklemişler, çeşitli devlet kademelerinde görev vererek onların bilgilerinden istifade etmişlerdir. Bunlar içinde aralarında akrabalık bağı olan Harrânlı Sâbiîler dikkat çekmektedir. Büveyhoğulları sarayında çeşitli görevlere getirilmiş olan Sâbiîli ilim adamları bıraktıkları eserlerle günümüze ışık tutmuşlardır. Konumuz itibarıyla aşağıda Büveyhî sarayında çeşitli kademelere gelmiş olan Sâbiî tarihçilerden ve bıraktıkları eserlerden bahsedilmiştir.

1.Sâbit b. Sinân

Tam adı, Ebü'l-Hasan Sâbit b. Sinân b. Sâbit b. Kurre es-Sâbi' el- Harrânî'dir. Kurre ailesi Harrânlı olmakla birlikte Bağdat'ta süreç içerisinde kuşaktan kuşağa bilim mirasını aktaran, yüksek devlet kademelerinde yer almış önemli bir ailedir. Sâbit b. Sinân ünlü filozof, mütercim Sâbit b. Kurre'nin soyundan gelmiş başta tarih olmak üzere tıp ve çeşitli alanlarda kendini yetiştirmiş bir âlimdir.¹⁶ Bağdat'ta, Abbâsîler döneminde ilme yaptığı katkıları ve tıp alanındaki hizmetleriyle tanınan Harrânlı İbn Kurre ailesinin bir ferdi olarak dünyaya geldi; babası Sinân b. Sâbit, dedesi Sâbit b. Kurre'dir. Aklî ilimleri ve tıbbî babasından tahsil ederek Bağdat'ın önde gelen hekimleri arasında yer aldı ve Büveyhî Emiri Muizzüddevl'e Hipokrat ve Calinus'un (Galen) eserlerini okuttu. Babasıyla birlikte halife Râzî-Billâh'ın sarayında bulundu, daha sonra Müttaki-Lillâh, Müstekfî-Billâh ve Mutî-Lillâh'ın özel hekimliğini yaptı.¹⁷ Bu son halife döneminde Bağdat'ın Büveyhîler tarafından işgal edilmesi ve Büveyhî emîri Muizzüddevl'e Ebü'l-Hasan Ahmed b. Büveyh ed-Deylemî'nin emîru'l-ümerâ

¹⁶ Ali Bakkal, *Harran Okulu*, Şanlıurfa 2006, s. 159.

¹⁷ Mahmut Kaya, "Sâbit b. Sinan", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 356; İbnü'l-Esîr, *El Kâmil fi't-Târih*, C. 10, Beyrut 1971, s. 244-248.

olarak hilâfet merkezini ele geçirmesi üzerine bütün bürokrat ve görevliler arasında ister istemez Sâbit b. Sinân da vardı. Bu dönem içinde inşâ kâtibi olduğu gibi aynı zamanda kendi mesleği olan tabiplik gereği olarak Bağdat'taki hastanelerin yönetimi ve baştabipliği de ona verilmişti. Ayrıca Sâbit, İbnü'l-Furât'ın el-Mufaddal'da yaptırmış olduğu hastanede vezir el-Hâkânî tarafından görevlendirilmişti.¹⁸

Sâbit b. Sinân'ı 925 senesinde dönemin veziri Muhammed b. Ubeydullah el-Hakanî Bağdat'ta bulunan Derbû'l-mufazzal isimli hastahaneye başhekim olarak görevlendirmiştir. Diğer taraftan yolsuzluk iddiasıyla Hakanî hapse atılmış, halife Râzî-Billâh tarafından önce eli, ardından dili kesilmiştir. Tüm bu olaylara şahit olan Sâbit b. Sinân, Hakanî'nin yaşadığı acıyı ve onu nasıl tedavi ettiğini ayrıntılı olarak yazmıştır.¹⁹ Kaynaklarda Sâbit b. Sinân'ın 974 senesinde vefat ettiği yazmakla birlikte, dönemin önemli tarihçilerden olan yeğeni Hilal b. Muhassin ise 975 yılında öldüğünü belirtmiştir.²⁰ Kaynaklarda Sâbit b. Sinân'ın daha çok tarihçiliği üzerinde durulmakta, tıp ve riyazî ilimler alanında herhangi bir eserinden söz edilmemektedir. Fakat dönemin ileri gelen devlet adamlarının özel hekimliğini yapabilecek kapasitede olması, onun tarih ilmî dışında tıp ilmine de vakıf olduğunu kanıtlamaktadır. Ne yazık ki bu değerli ilim adamından yalnızca günümüze *Kitabü't-Tarih* isimli eseri ulaşmıştır. Sâbit b. Sinân bu eserini büyük bir özen ve özveri ile kaleme almış olup döneminin en önemli eserlerinden birisi olmuştur. O, bu eserinde 908 ile 976 yılları arasında cereyan eden gelişmeleri anlatmıştır. Taberî tarihini tamamlayıcı bir niteliktedir. Yeğeni Hilal b. Muhassin de dayısının eserinin devamı niteliğinde bir eser kaleme alarak, 1055 yılına kadar yaşanan gelişmeleri aktarmıştır.²¹ Sâbit b. Sinân'ın bizzat kendisinin yaşamış olduğu dönemle ilgili olarak yazmış olduğu bu kitap, Büveyhî işgali ile Abbâsî tarihi açısından büyük önem arzeden farklı olayları ihtiva etmektedir. Bu eserde Abbâsî devletinin birçok özel sırrı mevcuttur. Sâbit b. Sinân, Abbâsî devletinde uzun yıllar ve birkaç kez vezirlik yapan vezir ve hattât Ali b. Mukle'yi hapiste olduğu günlerde tedavi etmiş ve ondan dinlediği çok önemli olayları kitabında anlatmıştır. Sâbit'in *Târih*'i için Kıftî, "üstüne daha iyi bir kitap yazılmamıştır" demektedir.²² İbn Miskeveyh, Hemedânî, İbnü'l-Esir, Zehebî ve başkalarının geniş ölçüde ictibasta bulunduğu eserin Karmatîler hakkında en orijinal kaynak

¹⁸ Bakkal, *a.g.e.*, s.159.

¹⁹ İbn Ebu Usaybia, *Uyünü'l-enba', fi tabakâti'l-etibbâ*, el-Mektebetü-Şâmile, ts, s. 305-306.

²⁰ İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ' bi-ahbâri'l-hukemâ' (Târihü'l-hukemâ')*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire 1908, s. 77-78.

²¹ Kaya, "Sâbit b. Sinan", s. 356.

²² Bakkal, *a.g.e.*, s. 160.

niteliğindeki bölümü günümüze ulaştırmış ve Süheyl Zekkar tarafından *Tarihu ahbâri'l-Karamita* içinde yayımlanmıştır.²³

Kız kardeşinin oğlu Hilâl de bu *Târih*'e zeyl yazmıştır. Sâbit'in ve yeğeni Hilâl'in *Târih*'leri olmasa 907-1055 yılları arasındaki olayların çoğu bilinmezdi. Bu iki *Târih*, Abbâsî Devleti'nin teşkilatı ve kültür hayatı hakkında önemli bilgiler vermektedirler. Devrin en büyük tarihçilerinden olan Miskeveyh, H. 295-340 yıllarındaki olayların tarihini yazarken, Taberî'nin yanı sıra Sabit'in *Târih*'inden de yararlanmıştı. İbnü'l-Adim *Buğyetü't-Taleb* isimli Halep tarihinin birçok yerinde bundan nakiller yapmıştır. İbnü'l-Cevzî de *el-Muntazam* isimli umumî tarihinde Sâbit'in *Târih*'inden beş parça (metin) iktibas etmiştir. Bunların bir kısmı havadis ve bir kısmı da vefeyât'a dairedir.²⁴

Sâbit b. Sinân'ın ayrıca *Müfred fi ahbâri's-Şam ve Mısır* isimli kitabı olduğu bilinmekte olup, Mısır ve Suriye tarihinin anlatıldığı eser günümüze kadar ulaşamamıştır. Ayrıca *Vefeyâtü men tüvüffiyе fi külli sene min sene selase mi'e ile's-seneti'lleti tüvüffiyе fiha* adlı bir eseri daha bulunduğu söylenmektedir.²⁵

2. Ebû İshâk İbrâhîm

Tam adı, Ebû İshâk İbrâhîm b. Hilâl b. İbrâhîm b. Zehrûn b. Hayyun es-Sabî el-Harrânî'dir. İzzüddeve Bahtiyar'ın divan kâtibi olarak bilinir.²⁶ Ebû İshâk'ın iki künyesi vardır. Güvenilir kaynakların tümünde Ebû İshâk'tır.²⁷ Bununla beraber "Ebû İshâk" yerine, sadece iki eserde "Ebu'l-Hasan" olarak geçtiği de görülmektedir. Ebu İshak'ın "Sâbiî" ve "Harrânî" olmak üzere iki nisbesi vardır. Sâbiî dinine bağlılığıyla "es-Sâbiî", ailesinin Harrân kökenli oluşu nedeniyle ve inanç olarak Harrânî mezhebine mensup olduğundan da "el-Harrânî" nisbesini almıştır. Meşhur nisbesi "es-Sâbiî"dir. Harrânîlik, Sâbiîliğin bir kolu sayıldığından ya da es-Sabî sözünden el-Harrânî kastedildiği için kullanılmış olabilir Çünkü "es-Sâbiî" denilince Sâbiîliğin bir kolu olan "el-Mendai" değil "es-Sâbiî" anlaşılmaktadır.²⁸

Ebû İshâk'ın doğum tarihi hakkında çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Onun hayatı ve yaşı hakkında geniş bilgi veren es-Sâlibî, Ebû İshâk'ın ne zaman doğduğunu zikretmemiştir.²⁹ Ancak Ebû İshâk'ın torunu, Ebu'l-Hüseyn Hilal b. İbrahim, dedesinin 25 Kasım 925 tarihinde doğduğunu söyler. Bununla beraber

²³ Kaya, "Sâbit b. Sinan", s. 356.

²⁴ Bakal, *a.g.e.*, s. 160.

²⁵ Kaya, "Sâbit b. Sinan", s. 356.

²⁶ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Niihaye*, C. 11, Mektebetü'l-Ma'rif, Beyrut 1977, s. 313.

²⁷ Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Beyrut 1978, s. 134.

²⁸ Polat, *Ebu İshak*, s. 10.

²⁹ Ebu Mansur Sâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, C. 2, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1956, s. 241.

bu tarihten daha geç olduğu muhakkak olan 932 yılını gösterenler de olmuştur. Fakat Ebû İshâk'ın 925 tarihinde doğduğu görüşü ağır basmaktadır.³⁰

Ebû İshâk'ın, doğduğu yeri Harrân olarak gösterenler olduğu gibi Bağdat'ta doğduğunu söyleyenler de vardır. Büyük ihtimalle Ebû İshâk Harrân'da doğmuş ve sonradan ailesiyle beraber Bağdat'a intikal etmiştir. Ebû İshâk'ın ilk eğitimi hakkında kendi nakillerinin dışında herhangi kapsamlı bir bilgi elimizde mevcut değildir. Onun hayatını yazan ve Bağdat'ta doğup büyüdüğünü zikreden kaynaklar, çocukluğu hakkında bize çok az bilgi vermektedir. Hayatının önemli bir bölümünü teşkil eden çocukluk dönemi bizim için kapalı ve meçhuldür. Ancak onun iyi bir eğitimden geçtiği belirtilmektedir. Çünkü küçük yaştan itibaren edebiyat, tıp, matematik, geometri ve tarih ilimlerini okuduğunu, Sabîlik ve İslamî ilimlerle de meşgul olduğunu kendisi de ifade etmiştir.³¹

Diğer taraftan Ebû İshâk'ın babası Ebu'l-Hasan (935) Bağdat'ın önemli tabiplerinden birisi olup, devletin üst kademesindeki insanlarla münasebeti bulunan bir kimsedir. Bir ekonomik gücü ve ilmi seviyesi olan böyle bir babanın, küçük yaştan itibaren kendi oğlunun terbiyesi ve eğitimiyle ilgilenmemesi mümkün değildir. Bunu Sâbiîlerin kendi çocuklarını, en güzel şekilde eğitime ve yetiştirme adetlerinin bilinmesi teyit etmektedir. Çünkü Sbiî ailesi kendi çocuklarına ilmi, kültürü ve ahlâkı vermeye özen gösterirdi. Sâbiî ailelerde ilim, verasetle birbirlerine intikal ederdi. Bu nedenle Sâbiîlerin hayatlarını yazanlar, onların bu yöndeki faziletlerine değinmişlerdir. Bu sebeple Ebû İshâk'ın ilk tahsili, ailevî bir meslek haline gelen doktorluk yani tıp branşı üzerinde olmuştur. Ancak onun meylî ve arzusu sürekli olarak, edebiyatla meşgul olmak.³²

es-Sabî'nin Ebu'l-Hasan babası çocukluk ve gençlik yıllarında kendisine sürekli olarak ona tıp kitaplarını okutup, tabip olmasını istemiştir. Bu nedenle başka şeylerle meşgul olmaması için daima uyarmıştır. Bunun sonucunda Ebû İshâk tıp dalında tamamıyla mahir olmuş ve hastanede resmî görevle her ay 20 dinara çalışmıştır. Hatta zaman zaman babasının yerine devlet büyüklerinin tedavisine gittiği de olmuştur. Ancak o, fırsat buldukça edebiyat kitaplarını okumaktan geri kalmamıştır. Babası bunu hissettiğinde ona "*Yaorum seleflerinin sanatından yüz çevirme*" dediği nakledilir.³³

Ebû İshâk, edebiyatla uğraşma iznini babasına Horasan vezirlerinden gelen ve pek çok tıbbî ve gayrî tıbbî meseleyi ihtiva eden mektuba hazırladığı cevapla

³⁰ İbnü'l-Kıftî, *Târîhü'l-hukemâ'*, s. 75-76.

³¹ Polat, *Ebu İshak*, s. 11.

³² İbnü'l-Kıftî, *Târîhü'l-hukemâ'*, s. 350-351.

³³ Yâkut, *Mu'cem*, C. 2, s. 52.

koparabilmiştir. Büyük bir itinayla hazırlanan cevabın Ebû İshâk tarafından yazıldığını öğrenen babası buna çok sevinmiş ve ona “Şimdi sana edebiyatla uğraşmaya izin veriyorum. Haydi git katip ol” dediğini bizzat Ebû İshâk’ın kendisi nakletmiştir. Bu olay bize onun güzel bir terbiye ve eğitimden geçtiğini göstermektedir.³⁴

Ebû İshâk’ın babası, oğlunun atalarının izinden giderek onların aldığı eğitimleri alarak kendilerine nesilden nesile intikal eden ilimlere yönelmesini arzuluyordu. Ebû İshâk’ın tabip olarak yetişmesiyle bu arzusu gerçekleşmiştir. Ancak o tabip ve edip olmakla yetinmemiş, geometri ve matematik ilminde kendini yetiştirmiş ve astronomi ilminde de usturlap yapacak seviyeye yükselmiştir.³⁵

Ebû İshâk’ın edebiyat dışındaki ilimlerdeki başarısına rağmen, bu ilimleri hiç sevmemiştir. Nitekim bu ilimler onun kendi iradesiyle değil ailesinin baskısıyla tahsil etmiş olduğu ilimlerdir. Kendisinin arzu ettiği alan olan edebiyatta başarılı olmuştur.³⁶ Gençlik döneminde farklı ve çok sayıda kitap okuduğundan dolayı dili oldukça etkili kullanabiliyordu. Bu özelliği ile saray çevrelerinin de dikkatini çekmeyi başaran Ebû İshâk, Muizzüddeve zamanında vezirlik yapan Mühellebî tarafından önce divan kâtibi olarak vazifelendirilmiştir. Daha sonra ise başkâtip yapılmıştır.

Muizzüddeve’den sonra Büveyhîlerin başına geçen İzzüddeve Bahtiyar zamanında da aynı görevde bulunmayı sürdürmüştür. Fakat İzzüddeve Bahtiyar ile Adudüddeve arasında çıkan taht kavgasında başkâtip olması sebebiyle yazdığı yazışmalar, Adudüddeve tarafından olumsuz karşılanmıştır. Çünkü Adudüddeve bu yazışmalarda Ebû İshâk’ı, Bahtiyar’ı övmekle kendisini ise yermekle itham etmiş, bu düşüncesinden dolayı da ona karşı kin beslemeye başlamıştır. Bu sebeple Adudüddeve’nin 978 yılında Bahtiyar ile giriştiği taht mücadelesini kazanması Ebû İshâk’ın aleyhine gelişen bir sürecin de başlamasına yol açmıştır. Tahta geçer geçmez ilk işi Ebû İshâk’ı hapsedmek ve onun fillerin ayakları altında ezilmesi emrini vermek olmuştur. Fakat araya Adudüddeve’ye nazı geçen kişilerin girmesi üzerine onu bağışlamış ve ona Büveyhîlerin tarihini anlatan bir eser kaleme alması emrini vermiştir. Ebû İshâk, Adudüddeve’nin “*tacü’l-mille*” lakabından yola çıkarak eserine *Kitabü’ t-Taci* adını vermiştir. Kitabın yazım aşamasında ise eserin biten kısımları öncelikle Adudüddeve’nin kontrolünden geçmekte ve onun direktifleri doğrultusunda eserin yazımına

³⁴ Yâkut, *Mu’cem*, C. 2, s. 55-56.

³⁵ İbnü’l-Kıftî, *Târîhü’l-hukemâ*, s. 350.

³⁶ Yâkut, *Mu’cem*, C. 2, s. 58-59.

devam edilmekteydi. Hoşnut olmadığı kısımlar ise emri doğrultusunda değiştiriliyordu. Ebû İshâk İbrâhîm'in 994 tarihinde Bağdat'ta vefat ettiği belirtilmektedir³⁷. İbnü'n-Nedim ise 990 yılından önce öldüğünü aktarmaktadır.³⁸

Ebû İshâk'ın aldığı ilimlerden biri de İslâmî ilimlerdir. Her ne kadar, Müslüman olmamışsa da, mektuplarında ve şiirlerinde açıkça görülen İslâmî ilimlere vukufuyeti onun böyle bir eğitimden geçtiğini gösterir. Ebû İshâk'tan bahsedenler, Kur'ân-ı Kerîm'i tamamıyla ezbere bildiğini ve İslâmî ilimlere muttali olduğunu naklederler. Gerçekten de mektup ve şiirlerinde istişhad için, Kur'ân-ı Kerîm'den iktibas ettiği ayetler ve kullandığı hadisler bu iddiayı doğrulamaktadır.³⁹

İslâmî ilimlerdeki bu derinliğine karşılık atalarının inancına oldukça bağlıydı. Büveyhî sarayında görev yaptığı müddette önemli devlet adamlarından İslâm dinine geçmesi karşılığında ciddi teklifler almışsa da, atalarının inancından dönmemiştir. Hatta İzzüddeve Bahtiyar tarafından İslâm dinini kabul etmesi karşılığında vezirlik makamının teklif edildiği iddia edilmektedir. Adudüddeve'nin 975 yılında Bağdat'a düzenlediği geziye davet edildiğinde ise aile efradı İslâm dinine geçeceğinden endişelenmiş ve bu davete icabet edememiştir⁴⁰. Ölümünden sonra ise Şerîf er-Radî onun için bir mersiye kaleme almıştır. Radî bu sebeple oldukça eleştirilmiş ve bu mersiyeden hareketle Radî'nin saltanatta gözü olduğunu, Adudüddeve ile arası açık olan Ebû İshâk'ın da onun desteklediğine dair bu mersiyeyi kanıt olarak göstermişlerdir. Buna karşılık Radî, mersiyesini Ebû İshâk'ın ilmî kişiliğine hürmeten yazdığını söylemiştir⁴¹. Ebû İshâk'ın o dönemin önemli edipleri ve şairlerinden olan Radî ile Büveyhoğullarının önemli vezirlerinden Sahib b. Abbad ile yakın ahbap oldukları bilinmektedir. Öyle ki Abbad ölümünden önce maddî sıkıntılar içinde yaşayan Ebû İshâk'a destek olmuştur.⁴²

Vezir Abbad, Ebû İshâk'ın Arap edebiyatının en önemli risale yazarı olduğunu savunmuştur. Nitekim Ebû İshâk'ın kaleme aldığı risaleler hem edebî hem de tarihî yönden oldukça ehemmiyet taşımaktadır. Yaşadığı dönemde Büveyhî sultanlarına ve vezirlerine yazdığı şiirler ve methiyelerle de bu konudaki yeteneği ve bilgisiyyle göz doldurmuştur. Adudüddeve'nin hükümdarlığı döneminde hapse atılması onun merhamet temalı şiirler de yazmasına yol

³⁷ İbn Tagrıberdi, *Nücümü Zahire fi muluki Mısır ve Kahire*, C. 4, Kahire 1929, s. 167.

³⁸ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 193-194.

³⁹ Polat, *Ebu İshak*, s. 13.

⁴⁰ Yakût, *Mu'cem*, C. 2, s. 51.

⁴¹ Yakût, *Mu'cem*, C. 2, s. 26.

⁴² Rahmi Er, "Sâbî, Ebu İshak", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 339.

açmıştır.⁴³ Ebû İshâk'ın gazel türünde de başarılı çalışmalar ortaya koyduğu belirtilmektedir.⁴⁴

Ebû İshâk'ın bilinen en önemli eseri, *Kitâbü Devleti Beni Büveyh ve ahbâri'd-Deylem ve'btida'i emrihim* olup *Kitabü't-Tâci* olarak bilinen eserin yalnızca 22 varaktan oluşan kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu eser, Muhammed Hüseyin ez-Zübeydî tarafından *el-Münteza'min Kitabî't-Tacili-Ebi İshak es-Sabi* ismiyle yayımlanmıştır. Muhammed Sabir Han ise bu eseri Mütevekkiliyye Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshaya dayanarak *el-Münteza' mine'l cüz'i'l-evvel min Kitabî't-Taci* adıyla neşretmiştir. Neşredilen eserde kitapla ilgili inceleme ve değerlendirme yazılarına da yer verilmiştir.⁴⁵

Onun bir diğer önemli eseri *Resâ'ilü's-Sabi'*dir. Bu eser yaklaşık bin varaklık kapsamlı bir risale koleksiyonu olup, konularına göre çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Eserdeki bazı nüshalar ise kütüphanelerde *el-Muhtar at min Resâ'ili's-Sabi* ismiyle kayıtlıdır. Risalelerin bir bölümü Emir Şekib Arslan tarafından *el-Muhtar min Resâ'ili's-Sabi* ismiyle yayımlanırken, bir kısmı da Muhammed Yunus Abdülâl tarafından Kahire Üniveristes'i'nde doktora tezi için neşredilmiştir. Emir Şekip'in neşrettiği kısımlarda Büveyhî hükümdarlarıyla ilgili resmî yazışmalar yer almaktadır.

Ebû İshâk İbrâhîm'in *Kitâbü Mürâseleti's-Şerif er-Radî*⁴⁶ isimli bir eseri daha bulunmaktadır. Muhammed Yusuf Necm tarafından *Resâ'ilüs-Sabi' ve's-Şerif er-Radî* adıyla yayımlanmıştır. Onun yukarıda zikredilenler dışında başka bir eseri de *Münşe'âtü's-Sâbi* olup, Darü'l-kütübü'l-Mısriyye'de 454 sayfa tutarında bir nüshasının bulunduğu kaydedilmektedir. Sâbî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Divanü's-Sâbi'*, *Kitâbü Ahbâri ehlihî ve veledi ibnihî (ebîhi)*, *Kitâbü İhtiyâri şî'ri'l-Mühellebî*⁴⁷. Ancak 994/384 de vefat etmiştir.

3.Hilâl b. Muhassin

Ebû'l-Hasen Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhîm es-Sâbî edip, kâtip ve bir tarihçi olup 359/970 yılında Bağdat'ta doğmuştur.⁴⁸ Çocukluğu hakkında fazla bilgi yoksa da Sâbîlerin bilinen terbiye ve eğitimiyle yetiştiği muhakkaktır. Hilâl, asrının ileri gelen âlimlerinden Ali b. İsâ er-Rummânî (H. 377/ M. 987), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Harrâz gibi âlimlerden

⁴³ Sâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, s. 242-312.

⁴⁴ Er, "Sâbî, Ebu İshak", s. 339-340.

⁴⁵ Er, aynı yer.

⁴⁶ Fuat Sezgin, *Tarihu t-Türasi'l-Arabi*, Arapçaya trc. Mahmud Fehmi Hicazi, C. 4, Riyad 1982, s. 182.

⁴⁷ Er, "Sâbî, Ebu İshak", s. 340.

⁴⁸ Hatib el-Bağdadi, *Tarihu'l Bağdad*, C. 14, Beyrut t.s., s. 14-76.

ders almıştır⁴⁹. Ancak onun en büyük hocası ve hayatını yönlendiren kişi, dedesi Ebû İshâk es-Sâbi'dir. Dedesinin arzusu, onu kendi yerine Divanü'l-İnşa riyasetine getirtmekti. Bu nedenle kültürlü ve bilgili yetişmesine özen göstermiştir. Ona dili ve edebiyatı sevdirek belağat ve fesahatını iyi bir noktaya getirtmiştir. Hilâl'e gösterilen bu ilgi onda erken yaşta zekâsının gelişmesine ve olgunlaşmasına yardımcı olmuştur.⁵⁰

Hilâl b. Muhassin Divan'dan bahsederken, "Kendimi bildim bileli, Samsamüddeve döneminde İnşa Divanı'nda dedem Ebu İshak'ın yerine kadıllara gönderilen mektupları kendim yazar ve imzalıdım" demektedir.

Hilâl'in yükselişi devam etmiş ve sonunda Fahrü'l-Mülk tarafından İnşa Divanı'nın başına getirilmiştir. Fahrü'l-Mülk, Sultanüddeve tarafından öldürülünceye kadar, onun himayesinde gayet müreffeh bir hayat geçirdi. Hilâl'e otuz bin dinarlık büyük bir servet bırakarak, ölümünden sonra bile onun rahat bir hayat yaşamasına vesile oldu.⁵¹

Hilâl'in Müslüman oluşu hayatının en büyük olayıdır. O, İmadüddeve'nin veziri Ebu Mansur İbrahim b. Mafene (366-433) gibi devlet adamlarından etkilenmekle beraber, daha sonra 309 / 921 yılında rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve Müslümanlığa yönelmiştir.⁵² Hilâl, Müslümanlığını 403 / 1012 yılında Hz. Peygamber'i üçüncü kez rüyasında görünceye kadar gizlemiştir. Müslüman olur olmaz da hemen Musa el-Kazım Mescidi'ne giderek orada Müslümanlarla beraber namaz kılmıştır. Hilâl'in hidayetini duyan Fahrü'l-Mülk ona hilatlarla beraber yüz dinar gönderdiyse de o bunların tümünü reddederek sırf Allah rızası için Müslüman olduğunu söylemiştir. Müslüman bir kadınla evlenen Hilâl'in bu kadından birkaç çocuğu olmuş; içlerinden Muhammed Garsünnime adındaki oğlu üne kavuşmuştur.⁵³

Gayet müreffeh bir yaşamı olan Hilâl kesinlikle siyasi olaylara karışmamıştır. Onun bu tarafsızlığı, 448/1056⁵⁴ yılında vefatına kadar yazma ve telif etme imkânını vermiştir. Bununla birlikte Hilâl Abbâsîlerin siyasi iktisarsızlığından dolayı her an tedirginlik içerisindeydi. Dünün en sevilen veziri, bugün fillerin ayağı altına atılarak katledilebiliyordu. Dostlar birbirini öldürtebiliyordu. Hilâl'in ruhunu etkileyen işte bu olaylardı. Bu gaddarlıktan *Gurerü'l-Belağa* adlı eserinde

⁴⁹ Yakut, *Mu'cem*, C. 1, s. 294.

⁵⁰ Polat, "Harranlı Sabî...", s. 98-99.

⁵¹ İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzi, *el-Müntazam fi Tarihi'l-Ümem ve 'l-Müluk*, C. 8, nşr. Muhammed Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, 1992, s. 101-102.

⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 9, s. 502.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C. 8, s. 178-179.

⁵⁴ Zehebi, *Sıyyeru a'lami'n-Nübelâ*, C. 3, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1985, s. 25.

bahsetmiştir. Hilâl, gayet vakur ve kültürlü bir insandı. Konuşurken ve yazarken daima tevazu gösterir; başkalarını incitmeye çalışırdı. Sadakat ve güven sahibi bir âlimdi.⁵⁵

Hilâl'in tarihçiliği gelenek olarak aileden gelmekteydi. Dayısı Sâbit b. Sinân (H. 365/M. 975) asrının en büyük tarihçisiydi⁵⁶. Dedesi Ebû İshâk da tarihçiydi. Bu sebeple onun tarihle ilgilenmesi gayet tabiiydi. Vefat ederken bile oğlu Garsünnime'ye *Kitabü't-Taci fi Ahbari'd-Devleti'd-Deylemiyye* adlı eserini tamamlamasını vasiyet etmiştir. Bu büyük eser, dedesiyle beraber İnşa Divanı'nda bulunmaları kendi döneminde vuku bulan devlet sırlarına vakıf olmaları ve olayları ilk elden yazmaları açısından önemlidir. Bir edebiyatçı olarak Hilâl edebiyat ve şiir sevgisini de dedesi Ebû İshâk'tan almıştır. Ona edebiyatı sevdiren dedesidir. Bize ona ait pek çok nesir örnekleri ulaşmış; dedesinin aksine onun günümüze ulaşan şiiri sadece eş-Şerifü'l Murtaza'ya gönderdiği şiirdir.⁵⁷

Hilâl'in hayatından ve bıraktığı eserlerden onun bir şair olmaktan çok bir nesir yazarı olduğu anlaşılmaktadır. Onun nesirciliği, dedesi Ebû İshâk'ın gayret ve çabasıyla olmuştur. Onu edebiyat ve dil sevgisiyle yetiştirerek ona en yüksek nesir üsluplarını öğretti. Bu nedenle Hilâl belîğ bir edip, usta bir mektupçu olarak yetişti. Eğer üslubunun güzelliğindeki beyan ve fesahat olmasaydı kesinlikle İnşa Divanı'na getirilmezdi. Onun edebiyattaki yerini tespit bakımından sadece yazmış olduğu *Gurerü'l-Belağa* adlı eserine bakmak yeterlidir.⁵⁸

Hatib el-Bağdadî, Hilâl b. Muhassin'in kendisinden hadis yazdığını ve ravîlik konusunda oldukça önemli bir isim olduğunu belirtmiştir. Hilâl, Şerif el-Murtaza isimli Şîî âlimle dostluğunu geliştirmiş ve onun adına ölümünden sonra bir mersiye kaleme almıştır. İbn Butan ile de yakın ahbab oldukları, Bağdat-Kahire arası gerçekleştirdiği seyahatine dair izlenimlerini onun isteği üzerine yazmasından hareketle anlaşılmaktadır.⁵⁹

Hilâl b. Muhassin'in önemli eserlerinin başında *Kitâbü'l-Vüzerâ*, (*Ahbârü'l-vüzerâ*, *Tuhfetü'l-ümera' fi tarihi'l-vüzerâ*) gelmektedir. Hilâl b. Muhassin bu eserinde Büveyhoğullarının önemli vezirlerinden ve devlet adamlarından bahsetmektedir. Eserin tamamı günümüze kadar ulaşmasa da, bir bölümü *el-Vüzerâ ev Tuhfetü'l-ümera fi tarihi'l-vüzerâ* ismiyle yayımlanmıştır. Mihail Avvad

⁵⁵ Polat, "Harranlı Sabî...", s. 99.

⁵⁶ İbnü'l-Kiftî, *Târîhü'l-hukemâ*, s. 110.

⁵⁷ Polat, "Harranlı Sabî...", s. 99.

⁵⁸ Polat, aynı yer.

⁵⁹ Casim Avcı, "Sâbî, Hilal b. Muhassin", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 340.

ise kaynaklarda onun bu eserinden yapılan alıntıları derleyerek *Aksam da'i'a min Kitabi'l-Vüzera* ismiyle neşretmiştir.⁶⁰

Hilâl b. Muhassin'in başka bir eseri de *Rüsümü Dâri'l-Hilâfe*'dir. Bu eser, Büveyhî sarayındaki resmî yazışmaları, çeşitli protokol kurallarını içermesi ve o dönemdeki idarî sistemle ilgili bilgiler vermesi bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca o döneme ait önemli belgelere de eserde yer verilmesi, Hilâl'in kendi gözlemlerini de bu eserde aktarması eserin ehemmiyetini daha da artırmaktadır. Bu eser Mihail Avvad tarafından İngilizce'ye çevrilmiş ve çeşitli notlar eklenmiştir.⁶¹

Hilâl'in bilinen bir eseri de *Kitabü't-Tarih*'tir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu eser dayısı Sâbit b. Sinân'ın eserinin devamı niteliinde olup 1055 yılına kadar cereyan eden tarihî olayları kapsamaktadır. Kırk ciltlik bir eser olduğu iddia edilen bu kapsamlı çalışmadan günümüze çok az bir bölümü gelebilmiştir. Günümüze ulaşan kısım, 999 ile 1003 yılları arası Büveyhî hükümdarı Bahâüddeve'nin dönemini anlatmaktadır. H. F. Amedroz ve D. S. Margoliouth tarafından İbn Miskeveyh'in *Tecaribü'l-ümem'i* ile birlikte neşredilmiş, daha sonra İngilizce tercümesiyle beraber tekrar yayımlanmıştır.

Hilâl'in önemli eserlerinden birisi de *Gurerü'l-Belâga*'dır. Bu eser Hilâl'in edebî bilgisi ve dili kullanmadaki ustalığını kanıtlaması bakımından oldukça önemli olup, 21 konu kısa cümlelerle edebi bir sanat ve ince bir üslupla kaleme alınmıştır. Diğer taraftan eserde resmî ve özel yazışmalara çeşitli anekdot ve şiirler eklenmiştir. Vezir Ahmed el-Fesevî'ye ithafen yazılan bu eserde fetihler, devlet yönetimi, antlaşmalar, hediyeleşme, tebrikleşme, dostluk gibi konular da işlenmiştir. Eser beş yazma nüshası esas alınarak Muhammed ed-Dibacî tarafından neşredilmiştir.

Hilâl b. Muhassin'in çeşitli kaynaklarda ismi geçen fakat günümüze ulaşamayan eserleri de vardır. Bunlar; *Kitâbü Ahbâri Bağdad, el-Emâsil ve'l-a'yan ve münteda'l-avâtif ve'l-ihsan, Kitâbü Me'asiri ehlih, Kitâbü'r-Resa'il, Kitâbü's-Siyâse, Kitâbü'l-Küttâb*'tır.⁶²

SONUÇ

Büveyhoğulları Devleti 932 yılında kurulmuş olup, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1055 yılında Bağdat üzerine düzenlediği sefere kadar varlığını sürdürmüştür. Bir devlet ömrü için kısa sayılabilecek bu süreçte Büveyhîler, ilim

⁶⁰ Avcı, "Sâbî, Hilal b. Muhassin", s. 340-341.

⁶¹ Avcı, "Sâbî, Hilal b. Muhassin", s. 341.

⁶² Avcı, aynı yer.

erbabına özellikle de Sâbiîlere sarayda çeşitli görevler vererek, onların ilimlerinden ve bilgisinden istifade etmişlerdir.

O dönemde Sâbiîler, Harranîler olarak da bilinmekte olup Yunan kültürel mirasının bir nevi taşıyıcısı olmuşlardır. Harran'da başta felsefe, astronomi, tıp, matematik gibi alanlarda önemli ilim adamları yetişmiş, pek çok kişi de ilim öğrenmek adına Harran'a gitmiştir. Büveyhîler de saraylarını açtıkları Sabîî ilim adamları sayesinde pek çok bilginin günümüze kadar gelmesine öncelik etmiştir. Özellikle Sabîî tarihçiler, Büveyhîlerin sarayında ve çeşitli devlet kademelerinde bizzat aktif görev alarak, o dönem tarihini gözlemleyerek kaleme almışlar, günümüze de bu bilgilerin ulaşmasına katkı sağlamışlardır.

Kısa ömürlü Büveyhî Devleti'nde, o dönemde görev verilen Sabîî tarihçiler çok fazla olmasa da, bunlar arasında Sâbit bin Sinân, Ebû İshâk İbrâhîm ve Hilal bin Muhassin gibi ilim adamlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu âlimler tarih dışında, tıp, edebiyat gibi alanlarda da kendilerini geliştirmişlerdir. Çünkü Sâbiîlerde bilgiye, öğrenmeye, okumaya o dönemde son derece önem verilmekteydi. İsmi geçen bu ilim adamları özellikle kaleme aldıkları tarihî eserleri ile X. ve XI. yüzyıllardaki tarihi olaylar hakkında tafsilatlı bilgiler edinmemizi sağlamışlardır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, Mısır 1955.
- Avcı, Casim, "Sâbiî, Hilal b. Muhassin", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 340-341.
- Bakkal, Ali, *Harran Okulu*, Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2006.
- Buhâri, *el-Câmiu's-Sahih*, C. 4, Mısır t.s.
- Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiîler", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Ankara 1962, s. 103-116.
- Er, Rahmi, "Sâbiî, Ebu İshak", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 339-340.
- Hatib el-Bağdadi, *Tarihu'l-Bağdad*, C. 14, Beyrut t.s.
- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, C. 11, Mektebetü'l-Ma'rif, Beyrut 1977.
- İbn Ebu Usaybia, *Uyünü'l-enba'*, *fi tabakâti'l-etıbbâ*, el-Mektebetüş-Şâmile, t.s.
- İbn Tagriberdi, *en-Nücümü'z-Zâhire fi mülûki'l-Mısır ve'l-Kahire*, C. 4, Kahire 1930-1956.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem eş-Şeybani, C. 8-9-10, *el-Kâmilu fit-tarih*, Beyrut 1971.
- İbnü'l-Kıfti, *İhbâri'l-'ulemâ' bi-ahbâri'l-hukemâ' (Târihu'l-hukemâ')*, Mektebetü'l-Mütenebbî, Kahire 1908.
- İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist fi Ahbâri'l Ulemâi'l-Musannifin mine'l-kudemâi ve'l-Muhdesin ve Esmâ'il-Kütübihim*, Beyrut 1978.
- İbnü'l-Cevzi, Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzi, *el-Müntazam fi Tarihi'l-Ümem ve 'l-Müluk*, nşr. Muhammed Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1992.
- Kaya, Mahmut, "Sâbit b. Sinan", *DİA*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 356.
- Mes'ûdî, *Mürucu'z-Zeheb*, C. 2, Mısır 1948.
- Polat, Mahmut, *Ebu İshak İbrahim b. Hilal es-Sabiî'nin Hayatı ve Şiirleri*, Yayınlanmamış Doktora, Tezi Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 1999.
- _____, "Harranlı Sâbiî Edeplerden Hilâl b. El-Muhassin ve Garsünnime (Hayatları ve Esreleri)", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 6, Şanlıurfa 2001, s. 95-109.
- Sezgin, Fuat, *Tarihu t-Türasi'l-Arabi*, Arapçaya çev. Mahmud Fehmi Hicazi, C. 4, Riyad 1982.
- Sâbiî, *el-Muhtâr min Resa ili's-Şabi'*, nşr. Şekib Arslan, Dârü'n-nehdati'l-hadise, Beyrut t.s.
- Sâlibî, Ebu Mansur, *Yetîmetü'd-dehr*, C. 2, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire 1956.
- Yakut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, C. 2, Beyrut t.s.
- Zehebi, *Siyyeru a'lami'n-Nübelâ*, C. 3, nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut 1985.

